

Cuprins

Cuvânt înainte la ediția în limba română / 7

Prefață / 13

Cuvânt înainte al autorului / 17

Capitolul 1. Belgrad (1887-1888) / 19

Capitolul 2. Sofia (1888-1891) / 25

Capitolul 3. Constantinopol (1896-1900) / 41

Capitolul 4. Comisia Europeană a Dunării, la Galați (1905) / 99

Capitolul 5. Bruxelles, Le Havre, Luxemburg (1909-1920) / 103

Capitolul 6. Atena (1920-1925) / 185

Note / 227

Index / 261

Postfață O figură reprezentativă a vechii diplomații românești: Trandafir Djuvara / 269

Cuvânt înainte

Atunci când, la capătul unei cariere diplomatice de 48 de ani, am atins limita de vârstă și, ca urmare, m-am pensionat, mai mulți prieteni sinceri și de încredere m-au sfătuit să public *Amintirile*.

După o matură reflecție, am acceptat sugestia lor. Mai întâi pentru că, în cele șapte țări diferite în care am activat, am fost amestecat în evenimente importante, uneori dintre cele mai grave, evenimente despre care am luat minuțios notițe cotidiene și am conservat toate documentele aferente lor care pot fi utile Istoriei, cum ar fi actele inedite referitoare la instituirea unui lider religios ortodox român în Turcia; apoi, pentru faptul că, retras din viața politică, puteam fi strict imparțial nefiind supus niciunui fel de influență exterioară. Pe lângă toate acestea, va fi suficient să amintesc că, deși aparțineam unei familii liberale, am servit cu același devotament sub mai multe guverne conservatoare, iar toate avansările importante din carieră mi-au fost acordate de șefii acestui ultim partid: P.P. Carp^{IV} a fost acela care m-a numit agent diplomatic la Sofia; Alexandru Lahovary^V, cel care m-a ridicat la gradul de ministru plenipotențiar; Take Ionescu^{VI} mi-a conferit Marele Cordon al Coroanei României; în sfârșit, domnul Ioan Mitilineu^{VII} mi-a înmănat Marele Cordon al Stelei României.

Nimeni nu este profet... în partidul său. Când vine momentul, cel mai înțelept trebuie să părăsească scena cu serenitate.

Public așadar aceste *Amintiri* fără nicio pretenție, însă cu sentimentul de a fi spus, în orice circumstanță, adevărul gol-goluț. Trebuie doar să-i atrag atenția cititorului asupra unui punct. Toate scrierile mele au fost publicate în

Revue des Sciences Politiques de la Paris, între 1928-1930, însă nu au apărut în ordine cronologică; prin urmare, nu trebuie să surprindă dacă, asupra unor anumite chestiuni, mă opresc la odată anterioară aceleia la care a fost publicată lucrarea de față. De exemplu, în ceea ce privește problema pacificării și a arbitrajului supus Societății Națiunilor, încheierea mea se oprește la pactul Kellog, deși, de la acel eveniment, discuțiile privind dezarmarea și pactul naval survenit între cele cinci puteri principale au continuat.

La fel, am analizat dictaturile din diferite țări. Astăzi, două dictaturi au luat sfârșit: în Spania și în România, unde regele Carol al II-lea veghează în mod fericit asupra destinelor țării. Din contră, regele Alexandru^{VIII} a trebuit să-și proclame propria dictatură, pentru a salva unitatea sârbilor, croaților și slovenilor.

București, 8 iunie 1930

Capitolul 1

Belgrad (1887-1888)

Belgrad a fost primul meu post diplomatic de șef de misiune. Am plecat la misiune în anul 1887, în calitate de însărcinat cu afaceri, având asupra mea patentă ministrului Afacerilor Străine român către colegul său sârb. Profanii fac în general o confuzie între acei însărcinați cu afaceri efectivi și însărcinați cu afaceri ai legațiilor, care sunt secretari care îi înlocuiesc temporar pe șefii lor și care, din curtoazie sau din confuzie, sunt numiți în mod comun însărcinați cu afaceri, fără ca ei să fie așa ceva, în sensul propriu al termenului. Numai în cadrul Corpului Diplomatic se face această distincție, iar adevărații însărcinați cu afaceri trec, bineînțeles, înaintea însărcinaților cu afaceri sau însărcinaților cu afaceri *ad interim*, chiar dacă aceștia din urmă prezintă state mari, iar primii state mici. M-am izbit personal de această situație la un dineu oficial la Legația Franței.

În mod accidental, am reprezentat România la Belgrad, în două reprize. În 1887, eram director politic în cadrul Ministerului Afacerilor Străine, când ministrul nostru la Belgrad, Emil Ghika, dorind să obțină un concediu mai lung decât de obicei, m-a rugat să merg să îl înlocuiesc pentru câteva luni. A doua oară, în 1888, fusesem deja numit agent diplomatic la Sofia, atunci când, ministrul României la Belgrad, Alexandru Beldiman, dându-și demisia, șeful nostru [adică ministrul Afacerilor Străine – n.tr.], P.P. Carp, m-a însărcinat să îl înlocuiesc până la numirea unui nou titular. Se știe că acest diplomat, de o reală valoare, însă orbit de o germanofilie iremediabilă, s-a prăbușit în mod

lamentabil în timpul marelui război, în compania câtorva colegi de-ai săi, atinși cu toții de același rău¹.

*
* *

În ciuda întinderii reduse a regatului Serbiei, Belgradul era pentru noi un post important, sub aspect politic. În timpul celor două veri consecutive petrecute acolo, am putut vedea de aproape perfidele intrigi ale Austro-Ungariei. Din punct de vedere economic, imperiul dualist sugruma comerțul sârb. De fiecare dată când dorea să obțină o concesie importantă, îi era suficient să interzică importul porcilor din Serbia, sub pretext de epizootie; el a încercat să aplice același sistem în România, fără însă a reuși, deoarece temerara sa tentativă a sfârșit prin a provoca un război vama, în 1886^{IX}. Regele Milan^X, agent orb al acestei politici nefaste, a lăsat lucrurile să meargă în voia sorții, neimplicându-se în niciun fel. La incitarea Vienei, el a atacat Bulgaria, în 1885. În această epocă, unchiul regelui Milan, generalul Catargi, a sosit la București și s-au dus la Ion Câmpineanu^{XI}, ministrul Afacerilor Străine. Când audiența a luat sfârșit, șeful m-a chemat în cabinetul său și mi-a spus: „Djuvara, știți pentru ce a venit generalul Catargi la noi? Ca să îmi propună să ne aliem cu Serbia, pentru a ataca împreună Bulgaria. I-am răspuns că nici măcar nu mai era nevoie să aștept ordinele regelui și că puteam, ca urmare, să-i declar că România niciodată nu se va face vinovată de o agresiune atât de gravă și de nejustificată. Suntem un popor prieten al păcii, pe care o vom apăra întotdeauna, prin toate mijloacele avute la dispoziție”. Serbia însă nu a dat ascultare sfaturilor înțelepte ale acestui patriot și a declarat război Bulgariei, care a ieșit victorioasă din această încercare^{XII}. Și atunci întreaga responsabilitate a acestui atac riscant a recăzut, nu asupra poporului sârb, ci asupra regelui Milan, instrumentul urii de neostoit a Austro-Ungariei.

*
* *

În corpul diplomatic, Rusia era reprezentată prin decanul nostru, Persiani; numele secretarului său, Somov, se preta foarte bine la calamburul „Trebuie să îl *somoviezi* pe Somov”; Franța, de către domnul René Millet, care mai târziu a fost Rezydent general la Tunis și a publicat un volum interesant despre Serbia; Turcia, de către Zia Bey, mai târziu Zia Pașa, ambasador la Roma și la Sankt Petersburg; secretarul său, Mohamed Nedim Bey, a devenit la rândul lui ambasador la Viena; Austro-Ungaria, de către însărcinatul cu afaceri, contele Wischnewski, un polonez amabil și un bun pianist; Italia, de către Berti, mai târziu ministru la München. Consul general era Bottesini. L-am regăsit ulterior la Tunis.

Însă *persona grata* a regelui Milan era contele de Bray, mai târziu ministru al Germaniei la București, devenit celebru mai ales prin incalificabilul ultragiul al cărui victimă a căzut soția sa, o englezoaică, adus de către nouă kurzi și petrecut în perioada când era consilier al Ambasadei imperiale de la Constantinopol; sultanul a fost nevoit să plătească o răscumpărare de 200 000 de franci. De două ori pe săptămână, regele Milan juca popice în grădina ambasadei Germaniei; acela era *rendez-vous*-ul general al tuturor diplomaților, dar și al câtorva oameni politici sârbi, între care l-aș cita pe domnul Pirotșanaș. Președintele Consiliului de Miniștri și ministrul Afacerilor Străine era bătrânul Ristici, care era desemnat sub denumirea de *regent*; am negociat cu el un acord comercial. Îl avea secretar general pe domnul Simici. În trecere prin Belgrad, s-a aflat simpaticul prinț Giovanni Borghese, pe care l-am însoțit, la plecarea sa spre Bulgaria, până la Zaribrod. Pe drum, ne-am oprit la Niș, unde am făcut o frumoasă ascensiune pe muntele Sua Planina, din vârful căruia panorama era minunată.

În afara acestor recepții bisăptămânale prilejuite de jocul de popice, se poate spune că distracțiile lipseau aproape cu desăvârșire în timpul sezonului mort. După epuizarea farmecelor grădinilor Kalimedan și Topcidere, se făceau câteva excursii la Semlin, loc puțin recreativ, cu spectacole café-concert cu cântărețe fanate; la lacul Palici, la Sabatka, chiar la Szegedin. Mi-a venit ideea de a-mi conduce colegii la Herkulesbad (Mehadia), în acel Banat românesc, revenit de atunci în sânul patriei-mumă; drumul cu vaporul cu aburi pe Dunăre, de la Belgrad la Orșova, este incomparabil; Rinul nu poate avea ceva atât de frumos precum defileul de la Cazane; diplomații străini au fost literalmente entuziasmați. Această promenadă a fost o adevărată reușită, motiv pentru care am reînnoit-o în mai multe reprize; ce mai, a fost distracția noastră preferată.

*
* *

Se petrecu un eveniment important, care a preocupat multă vreme lumea politică și societatea: disensiunile izbucnite între regele Milan și regina Nathalie. Milan era un crai incorigibil, și Viena, centru principal al aventurilor sale galante, făcea haz de năzbâtiile lui. Acest lucru este cert și nu poate fi negat. Trebuie însă să recunoaștem că regina Nathalie nu a știut să-și păstreze demnitatea, să-i spunem profesională, a reginelor și prințeselor înșelate de soții lor. Astfel, toată lumea cunoștea legătura regelui Milan cu soția unui înalt funcționar, numit tot Milan, fapt care a făcut gurile rele să spună că doamna respectivă ar fi fost femeia cea mai în vârstă din lume, deoarece avea *două mii de ani*. [Este vorba de un calambur: în limba franceză, două mii de ani se spune „deux mille ans”, care seamănă la pronunție – „Dö Mil An” – cu „doi Milani” – „Dö Milan”, n.tr.] La fel de bine era cunoscută prietenia intimă a regelui cu soția

unui șef de misiune ortodox. Or, conform tradiției, în Serbia, ca și în Rusia, trebuia să fi îmbrățișezi pe cei apropiați la miezul nopții de Înviere, în ajunul Paștelui. Aplicând acest protocol, regina le îmbrățișase deja pe soțiile miniștrilor [plenipotențiar, n.tr.] ortodocși, până când, ajungând în fața doamnei N*, plasată ultima deoarece soțul ei nu era decât însărcinat cu afaceri *ad interim*, Majestatea Sa i-a întors brusc spatele. Povestindu-i regelui Carol acest incident pîcant, suveranul meu mi-a zis, surâzând: „Sper că, în locul reginei, regele Milan a fost acela care s-a grăbit să o îmbrățișeze pe doamna N*..”. A fost pentru prima dată când am auzit o glumă de acest gen din gura regelui Carol, care era foarte sever în moravuri și foarte rezervat în cuvinte.

În fond, având totuși dreptatea de partea ei, regina Nathalie, născută Ketciko, prin scenele sale de gelozie tipic burgheze, a devenit în scurtă vreme nepopulară și a pus toate neajunsurile de partea ei. Fără îndoială că o prințesă de sânge regal ar fi suferit fără să facă tapaj, fapt care i-ar fi atras simpatia generală. În timpul audienței mele de dinaintea concediului, atunci când am văzut-o, regina Nathalie, cu părul desfăcut, era într-adevăr foarte frumoasă. Ea m-a însărcinat să duc scrisorile și pachetele cumnatului ei, Grigore Ghika, care era atunci secretar general al Ministerului Afacerilor Străine și, prin urmare, șeful meu. Mai târziu, acest diplomat de valoare și muncitor conștiincios a fost ministrul României la Berlin și la Paris.

Părăsind Belgradul, luam cu mine cea mai frumoasă amintire despre poporul sârb. În decursul îndelungatei mele cariere diplomatice, i-am auzit în mod invariabil pe diplomații austrieci și unguri râzând de și făcându-l praf cu ironiile și sarcasmul lor pe acest popor de țărani. Marele Război^{XIII} a dovedit însă că micii aristocrați vienezi și făloșii magnați din Budapesta, descendenți direcți ai lui Attila, nu aveau o inimă mai mare decât eroii sârbi. Patriotismul și vitejia lor au stârnit admirația lumii întregi, căci sufletul lor, asemeni oțelului, a fost călit în focul celor mai grele încercări. În orice caz, ei au câștigat prietenia de

nezdruncinat a românilor. În trecut, nu a existat niciodată vreun război între noi și vecinii noștri; astăzi, suntem legați de ei printr-un tratat de alianță care, după umila mea părere, nu va putea fi niciodată denunțat, nici de o parte, nici de cealaltă².

Capitolul 2

Sofia³
(1888-1891)

Înainte de a sosi la post, Nicolae Mișu, care a fost secretarul meu, iar mai târziu a devenit ministrul Afacerilor Străine și apoi ministrul Curții Regale, îmi scria la 6 august 1888: „Este mai mult ca sigur că instigatorul ultimei crize ministeriale a fost agentul austro-ungar E. de Burian... Principele Ferdinand nu are nicio semnificație, nici pentru partidele politice, nici pentru masele populare. În rest, slăbiciunea arătată de el în această chestiune dă de gândit asupra caracterului și forței sale morale... În ciuda bogatelor cadouri risipite, el nu a știut să-și atragă nicio simpatie”. Și cu tot sprijinul acordat de România Bulgariei, domnul Nicolae Mișu conchidea: „Această țară este departe de a simpatiza cu noi”.

Deja la 1 martie 1888, predecesorul meu, Alexandru Beldiman, îmi atrăsese atenția asupra aceluiași punct în următorii termeni: „Bulgarii își bat joc de noi și se comportă ca și cum nu ar avea nevoie de nimeni”. Tot el îmi declarase anterior (la 2 noiembrie 1887) că: „bulgarii vor regreta amarnic aventura coburgiană [principele Ferdinand făcea parte din dinastia Saxa Coburg Gotha – n.tr.], în care s-au aruncat fără vreo necesitate anume”.

Așadar, nu fără o mare aprehensiune, am plecat, în calitate de șef de misiune, la acest dintâi post^{XIV}. Mă grăbesc să adaug că temerile mele nu s-au dovedit deloc justificate. Nu îmi fac niciun titlu de glorie; acest fapt se datora schimbării situației politice. Principele Ferdinand, văzând că recunoștința sa întârzia, avea tot interesul să-și atragă